

BESARION ORBELISHVILI'S "GRDEMLI"- MANUSCRIPTS AND EDITIONS

ბესარიონ ორბელიშვილის „გრდემლი“ - ხელნაწერები და რედაქციები

Nino Megeneishvili

Doctor of Philology,

Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts,

Tbilisi, Merab Aleksidze str, N1/3, 3093, Georgia,

+995577955011, ninomegeneishvili@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5985-9117>

Abstract. "Grdemli" is preserved in twelve manuscript books in the funds that have reached us. Extensive and short editions are distinguished. There are ten lists of extensive editions and one of short editions. Six of the eleven lists - A-119, 156, 298, S-1596, 3269, K-30130 (N. Berdzenishvili Kutaisi State Historical Museum) - consist of 38 chapters, three - A-1395, 1791, Q-92, Giesm -1114 (S. Makalatia Gori Historical-Ethnographic Museum) - from 37 chapters, The named manuscripts lack the last chapter - "The author of this book answers the people of Pope". One - A-1591 consists of 26 chapters. The named list is not a short edition. His copyist Kristesia Samadashvili decided to include in her writings all the issues that were hotly debated at the Council of Florence and no agreement could be reached between the representatives of the Western and Eastern Churches. Despite the abbreviated version, this list is not a short edition, as the existing text invariably follows the autograph list of the extended edition. The dissertation deals with the linguistic norms and syntactic-morphological construction of "Grdemli".

Keywords: Grdemli, manuscripts, editions, Textology, structure.

ნინო მეგენეიშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი,

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი,

თბილისი, ალექსიძის 1/3, 0193, საქართველო,

+995577955011, ninomegeneishvili@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5985-9117>

აბსტრაქტი. ჩვენამდე მოღწეულ ფონდებში „გრდემლი“ შემორჩენილია თორმეტ ხელნაწერ წიგნში. განირჩევა ვრცელი და მოკლე რედაქციები. არსებობს ვრცელი რედაქციის ათი ნუსხა, ერთი - მოკლე რედაქციისა. თერთმეტი ნუსხიდან ექვსი - A-119, 156, 298, S-1596, 3269, K-1130 (ნ. ბერძენიშვილის სახ. ქუთაისის სახემწიფო ისტორიული მუზეუმი) - შედგება 38 თავისაგან, სამი - A-1395, 1791, Q-92, გიესმ-1114 (ს. მაკალათიას სახ. გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი) - 37 თავისაგან, დასახელებულ ხელნაწერებს აკლია ბოლო თავი „აღმწერელი ამის წიგნისა სიტყვსა უგებს პაპის მოსაგება“. ერთი - A-1591 შედგება 26 თავისაგან, მაგრამ დასახელებული ნუსხა არ არის მოკლე რედაქცია, მისმა გადამწერმა ქრისტესია სამადაშვილმა გადაწყვიტა თხზულებაში შეეტანა ყველა ის საკითხი, რაზეც მიმდინარეობდა ცხარე კამათი

ფლორენციის კრებაზე და ვერ მოხერხდა შეთანხმება დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიების წარმომადგენლებს შორის, შემოკლებული ვარიანტის მიუხედავად, ეს ნუსხა არ არის მოკლე რედაქცია, რადგან არსებული ტექსტი უცვლელად მისდევს ვრცელი რედაქციის ავტოგრაფისეულ ნუსხას. დისერტაციაში საუბარია „გრდემლის“ სტილურ მახასიათებლებზე, ენობრივ ნორმებსა და სინტაქსურ-მორფოლოგიურ კონსტრუქციაზე.

საკვანძო სიტყვები: გრდემლი, ხელნაწერები, რედაქციები, ტექსტოლოგია, სტრუქტურა.

შესავალი. ბესარიონ ორბელიშვილის „გრდემლი“ დაიწერა ფლორენციის კრებაზე მიღებული თეოლოგიურ-დოგმატური გადაწყვეტილებების საპასუხოდ, იქ მიღებული შედეგების ასახსნელად, სადაც პუნქტობრივად და თანმიმდევრულად არის პასუხი გაცემული დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიების სხვაობაზე, მართლმადიდებლური ცხოვრების საქართველოს ყოველდღიურ ეკლესიურ და ყოფით ცხოვრებაში ასახულ ტრადიციულ ნორმებზე. საქართველოს ისტორიაში შუა საუკუნეები პოლიტიკური სიჭრელითა და დრამატიზმით გამორჩეული ხანაა. სამეფოებად დაყოფილი პატარა ქვეყანა სტრატეგიულ პარტნიორს ეძებდა ყველგან – დასავლეთში, აღმოსავლეთში, ჩრდილოეთში. ამგვარი პოლიტიკური ორომტრიალისას საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბებაში განსაკუთრებით დიდი ადგილი ეკავა კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებს, მათ შორის უდიდეს აკადემიურ კორპორაციას, გარეჯის ლიტერატურულ სკოლას, სადაც მოღვაწეობდა ბესარიონ ორბელიშვილი, შემდგომში კათალიკოსი.

XIV ს-ის ისტორიულმა მოვლენებმა, ფლორენციის კრებამ და კოსტანტინეპოლის დაცემამ სრულიად შეცვალა მსოფლიოს პოლიტიკური წესრიგი. ეპოქამ მოიტანა იმის აუცილებლობაც, რომ სწორად შეფასებულიყო მოძალადე მეტოქეც და იდეოლოგიური ოპონენტიც. ეს უკანასკნელი მისია, სწორედ პოლემიკური ლიტერატურული მიმდინარეობის ფუნქცია იყო. პოლემიკური მიმართულება მწერლობის ერთ-ერთი უძველესი და მნიშვნელოვანი დარგია, რამდენადაც ქრისტიანობას (ისევე როგორც სხვა კონფესიებს) ადრიდანვე გაუჩნდნენ მოწინააღმდეგეები, რომელთა განეიტრალება პოლემიკური მწერლობის ამოცანა გახდა. პოლემიკურ მწერლობას პასუხი უნდა გაეცა არა მარტო არაქრისტიანული რელიგიური მიმდინარეობებისთვის, არამედ განსხვავებული ქრისტიანული კონფესიების, მათ შორის კათოლიკეთა შემოტევებისთვისაც, პოლემიკური მწერლობის მიზანი არის მყარი არგუმენტაციის საფუძველზე პრობლემის არსის ახსნა და წარმოდგენილი პოზიციის დასაბუთება. არგუმენტაცია უნდა ყოფილიყო დამაჯერებელი და ანგარიშგასაწევი, ამიტომაც ამგვარ თხზულებებში მკაცრი აკადემიური ხარისხის დაცვით იზომებოდა ფრაზები და ემყარებოდა მდიდარ ინტელექტუალურ რესურსს. პოლემიკური თხზულებების ოპონენტად აღიქმებოდა არა მარტო ლიტერატორ-პოლემიკოსი, თეოლოგი ან სასულიერო პირი, არამედ მთელი სახელმწიფო ინსტიტუციები, სხვადასხვა სახელმწიფოთა წარმომადგენლები და სრულიად საზოგადოება.

დავით გარეჯის ლიტერატურულ სკოლაში შემუშავდა სპეციალური ნაშრომის შექმნის აზრი, რომელიც ფუნდამენტური ანალიზის საშუალებით აუხსნიდა საზოგადოებას იდეურ და ტრადიციულ ნორმათა სხვაობას, კერძოდ, ეს იყო სხვაობის განსაზღვრა კათოლიკურ და მართლმადიდებლურ რელიგიებს შორის. მისი დაწერა დაევალა იმ დროისათვის ცნობილ საეკლესიო მწერალს, ბესარიონ ორბელიშვილს. მან დაწერა დიდი მოცულობის ნაშრომი, ტრაქტატი „გრდემლი“, რომელიც ყველაზე სრული ანტიკათოლიკური შინაარსის თხზულებაა ქართულ ენაზე. წიგნში

განხილულია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ეკლესიებს შორის არსებული დოგმატურ-თეოლოგიური საკითხები.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგადად XVIII საუკუნეში აღმოსავლეთ საქართველოს მასშტაბით კათოლიკე მისიონერებს რელურად სომხური სავაჭრო კაპიტალი უპირისპირდებოდა და მათი დავაც ძირითადად გრიგოლიანული ეკლესიის წარმომადგენლებთან ჩანს. შესაბამისად, ანტიკათოლიკური თხზულების – „გრდემლის“ დაწერის მიზეზად შესაძლებელია განვიხილოთ პოლიტიკური შემადგენელიც. კერძოდ, 1712 წლიდან, მას შემდეგ რაც ვახტანგი ირანში გაემგზავრა, მისი და დომენტი კათალიკოსის მთავარ მოწინააღმდეგედ წარმოსდგა იასე ბაგრატიონი. მოგვიანებით კი სწორედ იასეს აშკარა ხელშეწყობით ბესარიონი კათალიკოსი გახდა. ცნობილია, ბესარიონ ორბელიშვილმა ნაშრომი კათალიკოსად აღსაყდრებამდე დაწერა, შესაძლოა ის მას ვახტანგის ირანში გამგზავრების შემდეგ შეექმნა. შესაბამისად, საფიქრალია, ანტიკათოლიკური ტრაქტატი ხომ არ წარმოადგენდა ვახტანგ-იასეს დაპირისპირების ანარეკლს? უფრო კონკრეტულად, მისი დაწერა ვახტანგის პოლიტიკურ ნაბიჯების, კერძოდ, სულხან-საბა ორბელიანის ევროპაში გამგზავრების საპასუხო ქმედება იყო.

თხზულებებში ნაჩვენებია დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიებს შორის სხვაობის ანალიზი დოგმატურ და თეოლოგიურ კონტექსტში, ახსნილი წმიდა მამათა შრომებით, წმიდა წერილების დამოწმებითა და ბიბლიური ციტატებით. ამგვარ მსჯელობას კი უდიდესი გავლენა უნდა მოეხდინა შუა საუკუნეებში საზოგადოებრივი აზროვნების ფორმირებაზე.

კვლევის მეთოდოლოგია. საკვლევი მასალის მრავალფეროვნების, „გრდემლის“ მოცულობისა (შედგება ოცდათვრამეტი თავისაგან) და მდიდარი ტექსტოლოგიური მასალის გამო (საუბარია დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიების თეოლოგიური შინაარსის პოლემიკაზე ფლორენციის კრებაზე), განსაკუთრებული მნიშვნელობა მივანიჭეთ კვლევის ტექტოლოგიურ-კოდიკოლოგიურ მეთოდოლოგიას.

მსჯელობა და შედეგები. ბ. ორბელიშვილის „გრდემლი“ ქართულ წერილობით ძეგლებში დაცული პირველი ორიგინალური ანტიპაპისტური შინაარსის პოლიმიკური თხზულებაა. მანამდე კი საქართველოს ისტორიას შემორჩა გიორგი მთაწმინდელისა და იმპერატორ კონსტანტინე დუკას კამათი დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიების დოგმატური თავისებურებებისა და საეკლესიო კრებებით განჩინებული კანონიკური ნორმების შესახებ.

ჩვენამდე მოღწეულ ფონდებში „გრდემლი“ შემორჩენილია თორმეტ ხელნაწერ წიგნში. განირჩევა ვრცელი და მოკლე რედაქცია. არსებობს ვრცელი რედაქციის ათი ნუსხა და ერთი - მოკლე რედაქციის. თერთმეტი ნუსხიდან ექვსი - A-119, 156, 298, S-1596, 3269, K-1130 (ნ. ბერძენიშვილის სახ. ქუთაისის სახემწიფო ისტორიული მუზეუმი) - შედგება 38 თავისაგან, სამი - A-1395, 1791, Q-92, გიესმ-1114 (ს. მაკალათიას სახ. გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი) - 37 თავისაგან, დასახელებულ ხელნაწერებს აკლია ბოლო თავი „აღმწერელი ამის წიგნისა სიტყვას უგებს პაპის მოსავთა“. ერთი - A-1591 შედგება 26 თავისაგან, მას აკლია 27-ე - 38-ე თავები. დასახელებული ნუსხა არ არის მოკლე რედაქცია, მისმა გადამწერმა ქრისტესია სამადაშვილმა გადაწყვიტა თხზულებაში შეეტანა ყველა ის საკითხი, რაზეც მიმდინარეობდა ცხარე კამათი ფლორენციის კრებაზე და ვერ მოხდა შეთანხმება დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიების წარმომადგენლებს შორის, შემოკლებული ვარიანტის მიუხედავად, ეს ნუსხა არ არის მოკლე რედაქცია, რადგან არსებული ტექსტი უცვლელად მისდევს ვრცელი რედაქციის ავტორაფისეულ ნუსხას.

„გრდემლი“ მოღწეული ფონდების მიხედვით არის ან ცალკე ხელნაწერი წიგნი (A-119, 156, 298, 1395, 1791, S-286, K-130, გიესემ №114), ან კრებულის ნაწილი (A-1591, S-1596, 3269, Q-92). თერთმეტი ხელნაწერი გადაწერილია XVIII საუკუნეში, ხელნაწერების უმრავლესობა გადაწერილია გარეჯში მოღვაწე მამების მიერ, სავარაუდოდ, მალევე თხზულების დაწერიდან, ერთი (A-298) გადაწერილია 1773 წელს ანჩისხატში დეკანოზ გიორგი ალექსი-მესხიშვილის მიერ, ხოლო ერთი (A-1591) გადაწერილია 1844 წელს საფარაში ქრისტესია სამადაშვილის მიერ.

„გრდემლის“ ვრცელი რედაქცია შედგება 38 თავისგან: 1. თავი. სიტყვის-გება ლათინთა მიმართ ჩუზნ მართლმადიდებელთა მიერ, თუ რა არს მათი ჩუზნგან განყოფილება. თქმული უნდოსა და გლახაკისა ხუცეს-მონაზონისა ბესარიონისა მიერ, რომელი იყო უდაბნოთ გარესჯელ მრავალმთისით, მონასტერსა წმიდასა ნათლისმცემლისასა, ხოლო წიგნსა ამას ეწოდების „გურდემლი“; 2 თავი. სარწმუნოებისათვის ერთარსისა სამებისა; 3 თავი. წმიდისა და თავყანისაცემლისა ცხოველსმყოფლისა სულისა წმიდისა; 4 თავი. სიყვარულისათვის, თუ ვითარ მოსავნი პაპისანი სულსა წმიდასა სიყვარულად უკმობენ; 5 თავი. ქრისტეს მიერ შეკბერვისათვის, რაჟამს იგი შეკბერა მოციქულთა; 6 თავი. სიტყვსა მისთვის, ვითარმედ: „მე ვარ გზად და მე ვარ ჭემმარიტებად“; 7 თავი. სიტყვსა მისთვის, ვითარმედ მდინარე ერთი გამოვალს საყდრისაგან ღვთისა და კრავისა; 8 თავი. სიტყუად მათდა მიმართ, რომელნი პაპსა ჰრომისასა უფროსად და უაღრესად ხადიან სხუათა პატრიაქთა ზედა და ქუეყანასა ზედა მეორედ ქრისტედ აღიარებენ და თავად ყოველთა ეკლესიად იტყვან პეტრე მოციქულსა თანა მოსაყდრობითა სწორადვე მისა და ვიკადრო, ვითარმედ უაღრეს მისა აღიარებენ კეთილის მოქმედი იყოს კაცი იგი, ანუ თუ სხვსა წინა აღდგომისა საქმისა; 9 თავი. სიტყვსა მისთვის უფლსა, რომელი თქუა „პეტრეს სიმონ. სიმონ აპა ესე არა ემშაკმან გამოგითხოვნა თქვენ აღცრად, ვითარცა იფქლი, არამედ მე ვევედრე მამასა ჩემსა, რაითა არა მოგაკლდეს სარწმუნოებად შენი“ (ლუკა თავი 22, რიცხვი 31-32); 10 თავი. სიტყვად სამგზის კითხვისათვის უფლისა მიერ პეტრეს და მერმე დამწყსენ ცხვარნი ჩემნიო; 11. თავი. სიტყვსა მისთვის, რაჟამს ჰკითხა მოწაფეთა: „თქვენ ვინ გგონიე მე ყოფად?“ ხოლო პეტრე მიუგო: „შენ ხარ ქრისტე, ძე ღმრთისა ცხოველსმყოფელისა!“; 12 თავი. სიტყვსა მისთვის, რაჟამს უბრძანა პეტრეს: „შენ ხარ კლდე და ამას კლდესა ზედა აღვაშენო ეკლესია ჩემი“; 13 თავი. სიტყვსა მისთვის, რაჟამს ჰქუა პეტრეს: „მოგცნე შენ კლიტენი სასუფევლისანი და რომელი შეკვრა ქუეყანასა ზედა კრულ იყოს იგი ცათა შინა და რომელი განკსნა ქუეყანასა ზედა კსნილ იყოს იგი ცათა შინა“; 14 თავი. განსაწმედელისათვის თქმული, რომლისა იტყვან მოსავნი პაპისანი; 15. თავი. სიტყვსა მისთვის ესაია წინასწარმეტყუელისა, რომელსა ლათინნი განსაწმედელსა ზედა იმოწმებენ, ვითარმედ სახელი იხრუსალიმისა განწმიდოს შორის მისა სულითა სასჯელისათა და სულითა შემწულსითა; 16 თავი. სიტყვსა მისთვის, რომელსა იტყვს: „მოციქული, ვითარმედ ცეცხლითა გამოიციდების კაცად-კაცადსა, რომელსა იგინი განსაწმედლისათვის იტყვან“; 17. თავი. სიტყვსა მისთვის, რომელი წერილ არს წმიდა სახარებასა შინა, ვითარმედ: „ვერ გამოხვიდე მიერ, ვიდრე არა გარდაიკადო ყოველი იგი“ და კუალად ვითარმედ: „ვერ გამოხვიდე, ვიდრე არა მისცე უკანასკნელი მწვალებელი“; 18 თავი. სიტყვსა მისთვის, რომელსა იტყვან მოსავნი პაპისანი, ვითარმედ: „გან-რა-ვიდენ სულნი კორცთაგან, აწვე მიწვიან ადგილთა მათ მათთვის განჩინებულთა და პირველ-მეორედ მოსლვისა. მართალნი სასუფევლად დაეწესებინ, ხოლო ცოდვილნი ჯოჯოხეთსა შინა, პირველ კორცთ შემოსისა და არღარა იქმნების მათი გამოყვანებად“; 19 თავი. სიტყვსა მისთვის, რომელსა იტყვან ლათინნი, ვითარმედ: „ქრისტე საუკუნესა ჯოჯოხეთსა შინა არა შესრულ არსო“; 20 თავი. ნათლის ღვთისათს, თუ ვითარ ჩუენ მართლმადიდებელნი მოძღურებისაებრ წმიდათა მოციქულთასა და ღმერთშემოსილთა მამათასა სამგზის ემშაფსა შინა შთაფლვითა და წყალთაგან აღმოშობითა სახელსა ზედა წმიდად სამებისასა ნათელ ვიღებთ კორციელითა

მადლითათა, ხოლო ლათინნი არა ესრეთ, არამედ ყოვლითურთ წინა აღდგომსა იქმენ, არცა მხოლოდ მღდელთაგან, არამედ ვითარცა დახუდეს ერის კაცთა და დედათა მიერ ნათელ სცემენ; 21 თავი. სიტყუა მათდა მიმართ, თუ ვითარ ახალ ნათელღებულთა არა აღბეჭდვენ მირონითა; 22 თავი. დედათა მიერ ნათლის-ცემისათვის; 23 თავი. ზეცისათვის სიტყუა, თუ რაჲსა მიზეზისათვის იგინი არა ილოცვენ, არცაღა საეკლესიოდ, არცა თვისაგან და სხუთთაგა ასწავებენ; 24 თავი. აღმოსლვით ლოცვისათვის; 25 თავი. წმიდისა ჟამისწირვისა საიდუმლოთათვის, თუ რაჲსათვის ჩუენ ესრეთ განწესებისაებრ წმიდათასა აღვასრულებთ და იგინი სხუზბრ და არა განწესებისაებრ წმიდათა მოციქულთა და სხუათი მათ წმიდათასა; 26 თავი. სიტყუა მათდა მიმართ, რომელნი უეკლესიოდ სწირავენ სახელთა შინა საეროთა; 27 თავი. სიტყუა მათდა მიმართ, რომელნი დედათა ჟამსა წილოვნებისასა აზიარებენ და თვთ მღდელნიცა და ერნი, რომელთაცა ცოდვითა შეიგინნენ, მას დღესა სიწმიდეთა მიახლებიან; 28 თავი. სიტყუა უცომოსათვის, თუ ვითარ ყოველი მართლმადიდებელთა ეკლესია განწესებისაებრ წმიდათასა საფუფრითა შევწირავთ, ხოლო იგინი უცომოთა; 29 თავი. სიტყუა წმიდაჲ ზიარებისათვის, ვითარ იგინი ერის კაცთა ლიტონსა ღვინოსა მისცემენ და არა სისხლსა, ეგრეთვე პურსა ლიტონსა და არა ჯორცსა; 30 თავი. სიტყუა მათდა მიმართ, თუ რაჲსა მიზეზისათვის ჩჩვილთა ყრმათა და უასაკოთა არა აზიარებენ; 31 თავი. სიტყუა მისთვის, თუ ვითარ ლათინნი და ბერძენნი იცილებიან საღთოჲსა საიდუმლოსა ზედა; 32 თავი. მარხვისათვის, თუ ვითარ იმარხვიდა მეუფე ჩუენი ქრისტე და წმიდანი მისნი მოციქულნი და ყოველნი წმიდანი და ჩუენცა ესრეთ გაგვიწესეს; 33 თავი. სიტყუა ოთხშაბათისათვის, თუ რაჲსათვის არა იმარხვენ, ანუ შაბათსა ვითარ და რასათვის იმარხვენ; 34 თავი. მარხისათვე, თუ რაჲსათვის მოგუზცნეს წმიდანი ორმოცნი, ანუ სხუანი იგი ყოველნი მარხვანი; 35 თავი. სიტყუა მათდა მიმართ, რომელნი ჟამსა არა წმიდასა და სჯულსა შინა დაყენებულსა ჭამდასა სჭამენ, მათ თანა სისხლთასა და დამშთავარსა იკუმევენ, რომელი ესე მტკიცედ დაშენებულ არს; 36 თავი. დედათა წილოვანთათვის, თუ ვითარ ჟამსა მას ოდეს იგი ბუნებითა წესსა შინა იყვნეს, საკურთხევლად აღიყვანებენ და აზიარებენ; 37 თავი. პირუტყვთა შეყვანათვის ეკლესიათა, თუ ვითარ რაჲსათვის შეიყვანებენ სახლთა შინა ღმრთისათა არა წმიდათა პირუტყვთა; 38 თავი. აღმწერელი ამის წიგნისა სიტყვსა უგებს პაპის მოსავთა.

თერთმეტი ნუსხიდან ექვსი - A-119, 156, 298, S-1596, 3269, K-130 - შედგება 38 თავისაგან, სამი - A-1395, 1791, Q-92, გიესმ-114 - 37 თავისაგან, დასახელებულ ხელნაწერებს აკლია ბოლო თავი „აღმწერელი ამის წიგნისა სიტყვსა უგებს პაპის მოსავთა“. ერთი - A-1591 შედგება 26 თავისაგან, მას აკლია 27-ე - 38-ე თავები.

მოკლე რედაქცია შემორჩენილია ერთი - S-286 - ხელნაწერით, ხელნაწერი თავ-ბოლონაკლულია, არ არის გამოყოფილი თავები და სათაურები, რამდენიმეს გარდა. ვრცელი რედაქციის მე-8 თავი ამ ხელნაწერში აღნიშნულია როგორც მე-2 თავი: „მათდა მიმართ, რომელნი უფროსად და უაღრესად პაპსა ხადიან სხუათა პატრიაქთა ზედა და ქუეყანასა ზედა მეორედ ქრისტედ აღიარებენ და თავად ყოველთა ეკლესიათა და პატრიაქთა პეტრე მოციქულსა თანა მოსაყდრეობითა და ერთპატიობითა სწორადვე მისსა და უმეტესცა სწამთ კეთილისმოქმედი იყოს იგი, ანუ თუ სხუისა წინა აღდგომისა საქმისა“ (25v-37r). სხვაგან თავის ნუმერაცია არსად გვხვდება, აღნიშნულია მხოლოდ თავების დასახელება „ცილებისათვის, რომელთა იცილებიან ბერძენნი და ლათინნი, რამეთუ ლათინნი იტყვან: „სულნი კაცნი რა-გან-ვიდენ ჯორცთაგან, მოვლენ მათთვის განჩინებულთა ადგილთა და არღარა ალოდინებენ მეორედ მოსლვისა, არცა ჯორცთა შემოსასა, არამედ მართალნი სასუფევლად მიიწევიან, ხოლო სულნი ცოდვილთანი ჯოჯოხეთს აწვე დაემკვიდრებიან და იქმნების მათი გამოყვანაო“ (67r-71r), ასევე „ნათლისღებისათვის თქმული, თუ ვითარ ჩუენ მართლმადიდებელნი მოძღურებისაებრ წმიდათა მოციქულთასა და ღმერთშემოსილთა მამათასა სამგზის ემბაზსა შინა

შთაფლვითა და წყალთაგან აღმოშობითა სახელსა ზედა წმიდისა სამებისასა ნათელს ვიღებთ ჴელითა მღდელთათა, ხოლო ლათინნი არა ესრეთ, არამედ ყოვლითურთ წინა აღდგომსა იქმენ, არცა ემზახსა შინა სამგზის შთაყოფითა, არცა მხოლოდ მღდლისაგან, არამედ ერისკაცთა და დედათა მიერ, ვითარცა ვინ დახვდეს“ (45v-50v) - აღნიშნულ ხელნაწერში ის წარმოადგენს ტექსტის ნაწილს და არა თავის დასახელებას. ხელნაწერში სხვაგან არსად გვხვდება თავის დასახელება არც როგორც ტექსტის ნაწილი და არც ცალკე სათაურად გამოყოფილი.

მოკლე რედაქციაში ტექსტის თანმიმდევრობაც განსხვავებულია, ის არ მისდევს ვრცელი რედაქციის რიგს. მე-13 თავს (44v-45v) მოსდევს მე-20 თავი (45v-50v), ასევე 23-ე თავს (79v-91r) მოსდევს 25-ე (91r-v, 93r-94v), რომლის შუა ნაწილში მოქცეულია 27-ე თავი (92r-93r). მათ მოსდევს 26-ე თავი (94v-97r); 28-ე თავი (97r-99r); 29-ე თავი (99r-103r); 30-ე თავი (103r-107r); 31-ე თავის შემდეგ (107r-113r) ჩართულია 24-ე თავი (113r-117v).

25-ე თავის პირველსავე აბზაცში გვხვდება მონაკვეთი, რომელიც „გრდემლის“ არც ერთ სხვა ხელნაწერში არ არის: „არამედ თვით თავით თვისით შემოირებენ და დააწესებენ ყოველსავე მათ მიერ შემოღებულსა და დაკნიან ყოველსა საზღუარსა მამათასა, რათა ძუელითგანნი წმიდანნი არღარა იკსენებოდენ, არცარა მათგან დადებულნი საზღუარნი იყოს ეკლესიასა შინა, არამედ ყოველსა ქუეყანასა პაპა იკსენებოდეს და მისისა კარდინალებისა განწესებული იყოს ყოველსავე ეკლესიას შინა, რამეთუ სხუათა მათ უწესობათა თანა ესეც დაკსნეს და სხუებრ შემოიღეს, რათა წმიდათა მოციქულთაგან განწესებული წირვა და თვით მეუფისა ქრისტესგან არღარა იყოს და მისთა ღმრთის მეტყუელთგან, არამედ მათგან და მათ მიერ განწესოს ყოველი“ (91v-92r).

ბესარიონმა თხზულებას უწოდა „გრდემლი“. სულხან-საბას „სიტყვის კონაში“ გრდემლი შემდეგნაირადაა განმარტებული: „გრდემლი - ილეკროს¹ გასაჭედი, ძირს სადები“ (ორბელიანი, 1991: 168), ანუ ლითონის საჭედი დანადგარი. აქედან გამომდინარე, ბესარიონ ორბელიშვილმა პოლემიკური თხზულების მეტაფორული სათაური შინაარსის ლაკონიური გადმოცემაა, ე.ი. მან ხაზი გაუსვა აღმოსავლეთის ეკლესიას, მართლმადიდებლობას, როგორც ჭეშმარიტი სარწმუნოების სამჭედლოს. გრდემლი, როგორც სარწმუნოების სიმტკიცის აღმნიშვნელი ალეგორიული ფორმა, მოყვანილია „ირინა ქალწულის წამებაში“: „მე ვარ გურდემლი, რომლისა ზედა იცემებიან ყოვლისა სიბოროტისა საქმენი“ [S-1560:6r].

„გრდემლის“ ყველა ხელნაწერში, რომელიც სრული სახითაა მოღწეული, გადამწერი თხზულებას უწოდებს „გრდემლს“, უფრო ზუსტად „სიტყვის-გება ლათინთა მიმართ ჩუშნ მართლმადიდებელთა მიერ, თუ რა არს მათი ჩუშნგან განყოფილება. თქმული უნდოსა და გლახაკისა ხუცეს-მონაზონისა ბესარიონისა მიერ, რომელი იყო უდაბნოთ გარესჯელ მრავალმთისით, მონასტერსა წმიდასა ნათლისმცემლისასა, ხოლო წიგნსა ამას ეწოდების „გურდემლი“ მხოლოდ ერთ ხელნაწერში, კერძოდ, A-1395 გადამწერი თხზულებას უწოდებს „სამოთხეს“, ანუ „მრავალმდინარეს“: „სიტყვის გება ლათინთა მიმართ ჩვენ მართლმადიდებელთა მიერ, თუ რა არს მათი ჩუენგან განყოფილება. თქმული უნდოსა და გლახაკისა ხუცეს მონაზონისა ბესარიონის მიერ, რომელ იყო მონასტრით ნათლისმცემლისად უდაბნოთ გარესჯისათ მრავალმთით, ხოლო წიგნსა ამას ეწოდების მრავალ თუალ მდინარე, გვაკურთხენ“. თხზულებას გადამწერის ხელით აწერია „სამოთხე, მრავალმდინარე“. ხელნაწერი არ არის კრებული, ის შეიცავს მხოლოდ ბესარიონ ორბელიშვილის თხზულებას, გადაწერილია XVIII საუკუნეში ვინმე რომანოზის მიერ. XVIII საუკუნეში გარეჯის მონასტერში მართლაც მოღვაწეობდა ბერი

¹ „ილეკრო - ეწოდების ოქროსა, ვეცხლსა, სპილენძსა, რკინასა, ტყვიასა, კალასა, რვალსა, თითბერსა და ყოველთა მისთანათა ერთბამად“ (ორბელიანი, 1991: 327).

რომანოზი, რომელიც იყო მწიგნობარიც. შემორჩენილია მის მიერ გადაწერილი „დავითნი“ - A-914.

შუა საუკუნეებში თხზულებების ალევორიულ-მეტაფორული დასათაურება მიღებული ტრადიცია იყო. ამის მაგალითია ტიმოთე გაბაშვილის „მარწუხი“. ავტორი დასათაურებას შემდეგნაირად განმარტავს: *„ვიწყე შეკრებად საღმრთოთა წერილთაგან, რომელნი თვთ მაშინვე კრებასა ნათქვამნი და ზოგი შემდგომად კრებისა აღწერილნი წმიდათა მამათაგან, არა თუ ჩემით შემიწყვეს რაიმე წმიდასა ამას კრებასა, არამედ თვთ ღირსთა პირისათა ნაბიჭვენი აღმომივსიეს, და ვუწოდეთ წიგნსა ამას მარწუხი, მტკრთველი შუდა ნაკურცხალთა ნამდვილი ესაიასებრ ბაგე“* [A-120:9r].

„გრდემლის“ დაწერის ზუსტი თარიღი უცნობია. არც ერთ ხელნაწერში, ბესარიონ ორბელიშვილის დაწერილ, გადაწერილ თუ დაკვეთილ ხელნაწერში, არ არის მითითებული მისი დაწერის კონკრეტული თარიღი და ადგილი. კ. კეკელიძე ვარაუდობდა: *„ეს თხზულება მას დაუწერია ჯერ კიდევ ბერ-მონაზვნობისას, როდესაც ის დავით-გარეჯში მოღვაწეობდა, მამასადაძე, 1729 წლამდე, იმ დროს თბილისში მყოფ ლათინთა მოძღვრის ფრანცისკო ბოლონიელის კაფუციანის დახმარებით“* [კეკელიძე, 1960:350]. მაგრამ კორნელი კეკელიძის ვარაუდი ნაკლებ სარწმუნოა, ბესარიონის კათალიკოსად კურთხევის არაზუსტი დათარიღების გამო, ასევე ქართულ წერილობით ძეგლებსა და მიხ. თამარაშვილთანაც კი თითქმის არ იძებნება მონაცემები ფრანჩისკო ბოლონიელის საქართველოში მოღვაწეობის თარიღზე.

ის, რომ „გრდემლი“ ბესარიონის ბერობისას უნდა დაწერილიყო, თანაც დავით-გარეჯის უდაბნოში, დასტურდება სათურითაც: *„სიტყვის-გება ლათინთა მიმართ ჩუზნ მართლმადიდებელთა მიერ, თუ რაა არს მათი ჩუზნგან განყოფილება. თქმული უნდოსა და გლაზაკისა ხუცეს-მონაზონისა ბესარიონისა მიერ, რომელი იყო უდაბნოთ გარესჯელ მრავალმთისით, მონასტერსა წმიდასა ნათლისმცემლისასა, ხოლო წიგნსა ამას ეწოდების გურდემლი“*. აღსანიშნავია ერთი დეტალიც, არც ერთ დოკუმენტში - ონოფრე მაჭუტაძის დიდ გუჯარში, Ad-1028, დათარიღებული 1712 წლით, ასევე Ad-307, 311, 317, 367, 404, 416, 454, 456, 862, Sd-2009 – „გრდემლი“ ნახსენებიც კი არ არის. მ. ქავთარია „გრდემლის“ დათარიღებისას სხვა მეთოდს იყენებს, კერძოდ, თხზულებაში ავტორი თავისი პოზიციის, ჭეშმარიტების დასამტკიცებლად მრავლად იყენებს ამონარიდებს ბიბლიური წიგნებიდან, ძველი და ახალი აღთქმიდან, ფსალმუნებიდან, თავისა და მუხლის მითითებით, ამგვარი მეთოდის ავტორად ი. აბულაძე სულხან-საბა ორბელიანს მიიჩნევს. მ. ქავთარია თვლის, რომ სულხან-საბა ორბელიანი „სიტყვის კონის“ ადრეულ რედაქციებში, რომლებშიც ერთ-ერთ წყაროდ გამოყენებულია ბიბლიური წიგნები, ციტატების მუხლობრივი მითითება კანტი-კუნტადაა, არაა სისტემად ქცეული, სამაგიეროდ ბოლო რედაქციებში კი საქმე პირიქითაა“ (ქავთარია, 1959:108). ამდენად, მკვლევრის აზრით, ეს მეთოდი XVIII საუკუნის პირველი ათეულის შუა პერიოდში უნდა დამკვიდრებულიყო². ამ მოსაზრებებიდან გამომდინარე, „გრდემლი“ უნდა დაწერილიყო 1723 წლამდე, სანამ ბესარიონი საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავარი გახდებოდა. რაც შეეხება დაწერის ადგილს, ეს კამათს არ იწვევს.

„გრდემლი“ დაწერილია XVIII საუკუნის I მეოთხედში, მისი ნუსხები არ გამოირჩევა სალიტერატურო ენის ნორმების დაცვით. ხშირად ერთი და იგივე სიტყვა სხვადასხვა გრაფემითაა - დ-ი, ზ-ე, უ-ვი, ჳ-ხ - გადმოცემული, ასევე შეინიშნება უ-სა და ვ-ს მონაცვლეობა, ჳ-ს ჩართვა, ნ-ს გაორმაგება, გან თანდებულის ნ-ს გარეშე, გარდას-რ-ს გარეშე ხმარება, ჳ-ს ხმარება მე-3 პირის პირდაპირ ობიექტთან, სხვადასხვა ნუსხაში ღმერთის ნაცვლად იხმარება უფალი:

² ცნობილია, „სიტყვის კონა“ 1685-1716 წლებში უნდა დაწერილიყო.

ჴ გრაფემის ხმარება A-119: „*სიტყვის-გება* ლათინთა მიმართ...“ (1r), S-3269: „*სიტყვის-გება* ლათინთა მიმართ...“ [24r];

ღ გრაფემის ხმარება: Q-92: „*მამათასა სამეზის ემზაფსა შინა შთაფლვითა*“ (153r), S-1596: „*მამათასა სამეზის ემზაფსა შინა შთაფლვითა*“ [გვ. 130];

წ გრაფემის ხმარება: A-119: „*ოდეს მიმუჭბითა ღვთისათა აღდგეს...*“ [11v], S-3269: „*ოდეს მიმუჭბითა ღმრთისათა აღდგეს...*“ [7v]; ამავე მონაკვეთის მიხედვით შეგვიძლია ერთი თავისებურებაც დავაფიქსიროთ „*ღვთისათა-ღმრთისათა*“ ან *ღმრთისათა*“ [S-3269, 30v] ფორმის ხმარება სხვადასხვა ნუსხაში.

უ-სა და ვ-ს მონაცვლეობა: A-119: „*არცა თუსაგან და სხუთაცა ასწავებენ...*“ [104v]; A-156: „*არცაღა თუსაგან და სხუთაცა ამას ასწავებენ...*“ [97v]; ამავე ფრაზაში შეინიშნება ხშირად განმეორებული ერთი მორფოლოგიური თავისებურებაც, ნაწილაკდართული ან ნაწილაკის გარეშე სახელების ხმარება: *არცა – არცაღა*;

ხ-სა და ჳ-ს მონაცვლეობა A-156: „*სულსა წმიდასა სიყვარულად უჭმობენ...*“ [19v] A-298: „*სულსა წმიდასა სიყვარულად უჭმობენ...*“ [19r];

ნ-ს გაორმაგება: A-119: „*და არა თანაშემწე ექმნეს...*“ [12r], „*და არა თანაშემწე ექმნეს...*“ [S-3269, 30v];

თავისებურება ზმნისწინების გამოყენებისას: ნ-ს გამოყენება გან: A-119 „*და ჩუენცა ესრეთ გაგვიწესეს.*“ [160v], გსიემ №113: „*და ჩუენცა ესრეთ განგწესეს*“ [149r]; რ გარდა ზმნისწინში: A-119: „*თავით თუსით გარდაიქცვიან და სხუად...*“ [3v], S-286: „*თავით თვისით გადააქცვიენ და სხუად...*“ [1v]; *შუა-შორის* მონაცვლეობა: A-119: „*პირუტყვთა შეყვანისათვის ეკლესიათა, თუ...*“ [174v]; S-1596: „*პირუტყვთა შეყვანისათვის ეკლესიათა, შორის თუ...*“ [გვ. 227], გსიემ №113: „*პირუტყვთა შეყვანისათვის ეკლესიათა, შინა თუ...*“ [178r];

მე-3 ობიექტური პირის ნიშნის ჳ-ს ჩართვა: A-298: „*და რომელი განხსნა ქვეყანასა ზედა...*“ [58v], გსიემ 1113 „*და რომელი განჳკსნათ ქვეყანასა ზედა...*“ [55r];

სიტყვების მონაცვლეობა: *ვითარმედ-კულად* S-3269: „*კულად არინ კაცნი, რომელნი...*“ [25v], S-286: „*ვითარმედ არინ კაცნი, რომელნი...*“ [1v].

მსგავსი მაგალითი „გრდემლის“ ნუსხებში ბევრია, ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ეს არის XVIII ს. გარდამავალი ენობრივი ნორმები, ამიტომ ამ პერიოდის ხელნაწერებში სინტაქსურ-მორფოლოგიურ-ფონემატიკური ნორმის დარღვევა ხშირია.

დასკვნა. შევისწავლეთ რა ბესარიონ ორბელიშვილის „გრდემლი“, შეგვიძლია დავასკვნათ:

1. ბესარიონ ორბელიშვილის „გრდემლი“ შემორჩენილია ორი რედაქციის – მოკლე და ვრცელი, თორმეტი ნუსხით, აქედან ერთი S-254 არის თხზულების მოკლე რედაქცია, დანარჩენი თერთმეტი (A-119, 156, 298, 1395, 1591, 1791, S-1596, 3269, Q-92, გიესმ-1114 (ს. მაკალათიას სახ. გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი) K-1130 (ნ.ბერძენიშვილის სახ. ქუთაისის სახემწიფო ისტორიული მუზეუმი), ვრცელი რედაქცია. ვრცელი რედაქციის თერთმეტი ნუსხიდან ერთი A-1591 არასრულია, შეიცავს ოცდაექვს თავს.

2. „გრდემლი“ დაწერილია შუა საუკუნეების ლიტერატურული თხზულებებისათვის დამახასიათებელი დარღვეული ენობრივი ნორმებით.

3. ბესარიონ ორბელიშვილის „გრდემლი“ სწრაფად გადაწერილა, რაც მის მნიშვნელობას უსვამს ხაზს, თუმცა ბესარიონ ორბელიშვილის სურვილი დასავლური კულტურის უგულვებელყოფა, ან დაკნინება არ ყოფილა, მისი მიზანი იდეოლოგიური, თეოლოგიური სხვაობის აღნიშვნა იყო, რომელმაც ავტონომიური ეთნოკულტურული სახეც მიიღო, „გრდემლიც“ სწორედ ტრადიციად ქცეული თეოლოგიური, ყოფითი, კულტურული, პოლიტიკური ღირებულებების დასაცავად და ხაზგასამელად დაიწერა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- აბულაძე, ი. (1936). სულხან-საბა ორბელიანის სომხური წყაროები. *თსუ შრომები*, III. თბილისი. გვ. 252-268.
- კეკელიძე, კ. (1980). *ქართული ლიტერატურის ისტორია*. I ტ. გვ. 349-354
- მეგენიშვილი, ნ. (2021). „კრება ფლორენციისა“ - ტექსტის პუბლიკაციისთვის. გადაცემულია დასაბეჭდად. *გულანი*. 24.
- მეგენიშვილი, ნ. (2019)ა. ქართულ ხელნაწერებში დაცული ცნობები ფერარა-ფლორენციის კრებაზე. *ქართველოლოგი*. 28 (13). 151-177, მოძიებულია ვებგვერდიდან: <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/arqive/18/10>
- მეგენიშვილი, ნ. (2019)ბ. წყაროებში დაცული ცნობები ბესარიონ ორბელიშვილის შესახებ. *სპეკალი*. 12, მოძიებულია ვებგვერდიდან: <https://www.spekali.tsu.ge/index.php/ge/article/viewArticle/13/212>
- მეგენიშვილი, ნ. (2019)გ. გარეჯული ხელნაწერი მემკვიდრეობა. *გულანი*. 22. 94-123.
- მეგენიშვილი, ნ. (2019)დ. ანტიკათოლიკური პოლემიკური ლიტერატურა შუა საუკუნეების ქართულ მწერობაში. *ქრისტიანულ-არქეოგრაფიული ძიებანი*. XI. 427-476.
- მამულაშვილი, ზ. (2013). *გრდემლი*. ტექსტი S-3269-ის მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა და შესავალი დაურთო ზაზა მამულაშვილმა. თბილისი.
- ორბელიანი, ს. ს. (1991). *ლექსიკონი ქართული*. I. თბილისი.
- ქავთარია, მ. (1965). *დავით-გარეჯის ლიტერატურული სკოლა*. თბილისი.
- ქავთარია, მ. (1959). ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა. *ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე*. ტ. I. 78-113.
- ქავთარია, მ. (1977). *XVIII საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან*. თბილისი.

REFERENCES:

- abuladze, i. (1936). sulkhan-saba orbelianis somkhuri ts'qaroebi [Armenian sources of Sulkhan-Saba Orbelian]. *tsu shromebi [TSU works]*, III. Tbilisi. pp. 252-268.
- k'ek'elidze, k'. (1980). *kartuli lit'erat'uris ist'oria [History of Georgian literature]*. I. pp. 349-354
- megeneishvili, n. (2021). „k'reba plorentsiisa“ - t'ekst'is p'ublik'atsiistvis [„Council of Florence“ - for text publication]. transferred for printing Gulani. *gulani [Gulani]*. 24.
- megeneishvili, n. (2019)a. kartul khelnats'erebshi datsuli tsnobebi perara-plorentsiis k'rebaze [Notes on Council of Ferrara-Florence preserved in Georgian manuscripts]. *kartvelologi [Kartvelologi]*. 28 (13). 151-177, Retrieved from <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/arqive/18/10>
- megeneishvili, n. (2019)b. ts'qaroebshi datsuli tsnobebi besarion orblishvilis shesakheb [The information on the sources of Besarion Orbelishvili]. *sp'ek'ali [Spekali]*. 12, Retrieved from <https://www.spekali.tsu.ge/index.php/ge/article/viewArticle/13/212>
- megeneishvili, n. (2019)g. garejuli khelnats'eri memk'vidreoba [Manuscript heritage of Gareji]. *gulani [Gulani]*. 22. 94-123.
- megeneishvili, n. (2019)d. ant'ik'atolik'uri p'olemik'uri lit'erat'ura shua sauk'uneebis kartul mts'erobashi [Anti-Catholic polemical literature in medieval Georgian literature]. *krist'ianul-arkeograpiuli dziebani [Kristianul-arkeograpiuli dziebani]*. XI. 427-476.
- mamulashvili, z. (2013). *grdemli [Hammer]*. Text and introduction was prepared by Zaza Mamulashvili according to S-2369. Tbilisi.

- orbéliani, s. s. (1991). *leksik'oni kartuli [Dictionary of Georgian]*. I. Tbilisi.
- kavtaria, m. (1965). *davit-garejis lit'erat'uruli sk'ola [Davit-Gareji Literary School]*. Tbilisi.
- kavtaria, m. (1959). besarion orbelishvilis tskhovreba da moghvats'eoba [Life and work of Besarion Orbelishvili]. *khelnats'erta inst'it'ut'is moambe [Reporter of the Manuscript Institute]*. I. 78-113.
- kavtaria, m. (1977). *XVIII sauk'unis kartuli sazogadoebrivi azrovnebis ist'oriidan [From the history of Georgian public thought of the 18th century]*. Tbilisi.